

Akın Atauz: Soykırım, Ankara ve Geçen 100 Yıl...

Posted on 23/10/2015

Soykırım Ankara bakımından ne anlam tadıyor? Nasıl yaşandı tehcir ve sonrası? Ankara bir daha 1915 öncesindeki gibi bir kent olabildi mi? Daha doğrusu, çok ayrıksı bir serüveni olan Ankara'yı bir tarafa ayırsak bile, hiçbir Anadolu kenti, bugün adlarını bildiğimiz bütün kentler ve kasabalar, hatta kırlar, bir daha 1915 öncesinde olduğu gibi olabildi mi? Adana oldumu? Erzurum oldu mu, Van oldu mu, Muş oldu mu, Diyarbakır oldu mu?

Bu kentlerde 1915 öncesinde olan ve bir daha geri gelmeyecek biçimde yok olanın ne olduğunu tam olarak ortaya koyabilmek için, yapılması gereken binlerce çalışma, henüz yapılmadığından, bu soru bir bakıma, yanıtız kalıyor.

Ancak bildiklerimiz ve bilinebileceğini düşündüklerimiz var. Bunları bir araya getirdiğimizde, bir türlü yüzleşmeye cesaret edemediğimiz böylesine korkunç bir olay ve toplumsal suç için ne diyeceğiz? Toplumun kendi geçmişiyle hesaplaşamamasının nelere mal olduğunu biliyoruz, zaten. Gündelik yaşamımızda her an karşımıza çıkıyor sonuçları. Bastırılmış Kürt isyanlarının, Alevilere yönelen ayrımcılığın, dini etnik ve cinsle ilgili bütün ayrımcılıkların, hiçbir zaman hesabı sorulmadığı için, barışın gerçekten gelip gelemeyeceğini bilemiyoruz bir türlü. 12 Mart ve 12 Eylül ile bir türlü hesaplaşamadığımızı için, ancak utangaç bir yargılamayla, yarım yamalak bir suç saptayabiliyoruz, zavallılaştırılmış generallere karşı.

Asıl sorun, toplumun büyük bir bölümünün böyle yüzleşmeleri gerekli bile görmemesinde. Bütün bu korkunç olayları, soykırım, katliam ve pogromları işkenceleri ve ayrımcılıkları toplumun geniş bir kesiminin sorun etmemesinde...

Bunlarla yüzleşmektense, bunlar sanki olmamış gibi hafızasının kirli halılarının altına süpürmeyi yeğlemesinde...

Sadece Ankara'ya bakalım. Gerçekte olan neydi ve nasıl bir şeydi? Ve olanı, olmamış gibi yaparak yolumuza devam edebiliyoruz?

Soykırımı nasıl anlayabileceğimize göz atmak ve sonra bu tanımlara göre Ankara'da gördüklerimizi sıralamak yararlı olabilir. Öncelikle kabul etmemiz gereken gerçekleri hatırlayalım: Ermeniler Osmanlı tebaası, yani yurttaş ve bu ülkenin yerli halkıydı. Devletin, korumakla yükümlü olduğu yurttaşlar. Eğer bir devlet varsa, suçun (ayaklanma, devlete karşı başkaldırı ya da isyan veya çeteleşme vb), ancak bunların sorumlusuna, şahsi olarak bu suçu işlediği kanıtlananlara ait olabileceği, temel bir hukuk anlayışının gereği olmalıydı.

Daha yeni, ama Ruanda ve Bosna nedeniyle yakından tanıdığımız bir kavram olan "etnik temizleme" kavramına bakacak olursak, bu kavramın içinde, kitlesel tehcir (zorla göç ettirme) katliam, mülke el koyma, kültürel değer (mezarlıklar dahil) ve anıtları ortadan kaldırma, vb. türü insan hakkı ihlallerini de düşünmemiz gerekir. Aslında belki iki kavramı daha eklemek, Ankara'daki soykırımı anlamaya yardımcı olabilir: etnik kırım ve kültürel kırım. Birincisi, kısaca, belirli bir topluluğun kimliğini simgeleyenleri seçkinlerin/önderlerini öldürmek/ortadan kaldırmak (24 Nisan 1915'te başlayan tam da buydu aslında) ve ikincisi de, topluluğun kültürel hafızasını ayakta tutan maddi ve manevi bütün nitelikleri yok etmek, ortadan kaldırmak biçiminde anlaşılabilir. 1916 Ankara Yangını da, tam olarak buydu.

Ankara'daki (ve 1915 öncesinde Anadolu'nun Rumeli'nin diğer kentlerindeki/yerleşmelerindeki) Ermeniler için, bir ayaklanma durumu söz konusu değildir. Ancak yukarıdaki tanımlara uygun biçimde 1915 ve sonrasında, bütün yerleşim yerlerinde (Ege bölgesinde daha hafif olmak üzere) kitlesel tehcir, katliam, mülke el koyma ve birçok şehirde Ermeni ve Hıristiyan mahallelerindeki yangınlar ve kültürel değerlerin yakılıp yıkılması ve yok edilmesi uygulanmıştır.

Ankaralı Ermeniler Hakkında Bildiklerimiz

Ankara'da, ne kadar Ermeni vardı ve kentin, vilayetin nerelerinde bulunuyorlardı? Bu konuyla ilgili elimimizdeki bilgiler neler ve bu bilgilere ne kadar güvenebiliriz? Aşağıdaki tablo, bu konuda bir fikir edinmemizi sağlıyor. Sayımların yapıma biçimleri, yöntem ve güvenilirlikleri vb. hakkında pek çok şey söyleyebiliriz elbette. Ancak bunları bir kenara bıraksak ve tablonun gerçeğe kabaca işaret ettiğini kabul etsek bile, apaçık gerçeği algılayabiliyoruz: kırım... Ve bu kırım Ankara için tam bir etnik temizlik olarak gerçekleşmiş ve bütün varlık yağmalanmış, yıkılmış ve yakılmış. Buna rağmen, unutturma tam olarak başılamamış. Bu kırılma (türü nasıl olursa olsun, nasıl adlandırırız adlandıralım) hiçbir zaman gerçekleşmemiş bir yüzleşme ihtiyacı ve hiçbir zaman yüzleşilmemiş bir acı olarak hala önümüzde duruyor. Özür dilemek şöyle dursun, tam bir suçlu telaşı içinde ve resmi bir biçimde, saldırganlık, ötekileştirme ve şeytanlaştırma çabası, utanç verici kibir de devam ediyor...

Gerçekten biliyor muyuz, nasıl oldu kırım (soykırım, etnik kırım, kültürel kırım) ve insanların başına gelenler nasıl yaşandı? Bunu yaşayan Ermeniler nasıl baş ettiler veya edemediler, bu süreçte sağ kalabilenler ne düşündüler, ne duydular ve nasıl etkilendiler? Bu bir insanlık durumu olarak, diğer Ankaralıları nasıl etkiledi, ve onlar ne yaptılar? Bunları tam olarak bilmiyoruz ve bilemeyiz de belki. Bazı ip uçları olabilir, bazı tanıklıklar ve bazı belgeler... Ama sonuçlarını tam olarak biliyoruz. Bu sonuçları daha iyi anlayabilmek için, soykırım öncesindeki zamana bakalım önce. Sonra tekrar düşünelim.

Ankara kenti ve vilayetinde 1891-1914 arası yapılmış obn sayımlara göre Ermeni nüfusu

Yıl	Birim	Toplam Nüfus			Ermeni (Apostolik)		Katolik		Protestan		Toplam Ermeni Nüfusu		
		Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Toplam
1891-1892-1893	Merkez	12 983	12 602	25 585	376	349	2 846	2 733	7	6	3 116	3 088	6 204
	Vilayet	417 245	429 887	847 132	32 659	34 831	3 226	3 077	1 115	1 125	37 000	39 033	76 033
	Zir	8 537	8 237	16 774	1 118	1 096			7	6	1 125	1 102	2 227
1894	Vilayet	417 545	429 937	847 482	32 959	34 831	3 226	3 127	1 115	1 125	37 300	39 033	76 333
1895	Vilayet	417 545	429 937	847 482	33 806	35 073	3 336	3 266	1 387	1 351	68 999	39 690	108 689
1896	Vilayet	450 708	468 245	918 953	33 806	35 073	3 336	3 262	1 387	1 351	68 999	39 686	108 685
1897	Vilayet	501 780	516 846	1 018 626	36 597	37 434	3 745	3 790	1 664	1 649	42 006	42 873	84 879
Etöz	Merkez	32 851			1 106		6 611						
1906-1907	Sancak	181 305	191 102	372 407	4 802	5 047	3 336	3 196	361	426	8 499	8 669	17 168
	Vilayet	555 576	601 555	1 157 131	42 071	47 709	4 076	4 064	1 096	2 246	47 243	54 019	101 262
1914	Merkez	84 665*			3 341		6 990		915		11 246		
	V1	953 817			44 507		7 069		2 381		53 957		
	K2	263 074			48 659		1 515		2 018		52 192		
Salname 1907	Merkez	75 366			13 311								
	Vilayet	363 546			19 531								
Kevorkian-Paboudjian3	Merkez				11 319								
	V4				135 869								
	K(5)				52 000								

Kısaltmalar

Merkez Ankara merkez (kent), Vilayet Aksi belirtilmedikçe Ankara, Çorum, Kırşehir, Yozgat ve Kayserili kapsıyor. Sancak: Sadece Ankara "ilini" kapsıyor. Kayseri: Kayseri ili, Zir. Ankara'nın kasabası, şimdiki Yenikent civarında.

VI. Kayseri, Ankara Vilayeti'nden ayrılıp, ayrı vilayet oldu.

K2. Kayseri Vilayeti, Ankara Vilayetine bağlı iken, ona bağlı olan Develi ve Incesu'ya Bünyaminhamit 'ilçesi' de (toplam 2865 Ermeni yaşıyor) eklendi.

K3. Bu rakamlar, Ermeni Patrikhane'sinin (Şubat 1913-Ağustos 1915 arasındaki nüfus sayımını göstermektedir (dolayısıyla Katolikler ve Protestanlar dahil değildir).

V4. Vilayet nüfusuna Kayseri dahildir.

* 1891-93 sayımında 25 585 olan Ankara kent nüfusunun, 1914 sayımında 84 665 ve Ankara Salnamesinde 75 366 olması konusunun özel olarak araştırılması ve bir açıklama getirilmesi gereklidir. Bu fark, 'merkez' tanımından ve merkeze dahil olan çevre yerleşmeden kaynaklanıyor olabilir.

Tabloda Yararlanılan Kaynaklar

- Emiroğlu Kudret etal. (1995), Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi 1325 (1907), Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara
- Etöz Zeliha (1998) 19. YY Ankara'da Sosyal ve Kültürel Yaşam, (basılmamış doktora tezi)
- Karpat Kemal H. (2003), Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal özellikleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul (1891-97 arası Osmanlı nüfus sayımları ve 1906-7 nüfus sayımı, 1914 nüfus sayımı)
- Kevorkian ve Paboudjian (2012), 1915 öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, Aras Yayıncılık, İstanbul

Neler söylüyor bu tablo?

Ankara kentinde 1914'lerin sonuna kadar, 6-11 000 civarında Ermeni yaşıyordu ve bu nüfusun önemli bir bölümünü Katolik Ermeniler oluşturuyordu, öyle ki, başka hiçbir Osmanlı kentinde olmayan bir Katolik yoğunluğu vardı Ankara'nın. Ermeniler ise (Apostolik), daha çok diğer kentlerde ve kırsal alanlarda pek rastlanmıyordu. Bu da, Katolik olanların daha kentli ve bir anlamda daha batılı(laşmış) bir grup olduğunu

düşündürüyor. Özetle Ankara, bir anlamda, kendini kentli olarak gören Katolik Ermenilerin diğer kentlere göre daha yoğun olduğu bir yerleşimdi.

Ankara kentinde Katolik olmayan Ermeniler de yaşamaktaydı ama oransal olarak daha azdılar, aynı şey, (Ermeniler arasındaki en küçük grup olan) Protestanlar için de söylenebilir. Ankara'da Katoliklerin dışında kalan Ermeni gruplarının daha kırsal karakterde olduğu düşünülebiliriz.

Ankara kentinde yaşayan Ermenilerin sayısı ilk bakışta az görünebilir. Ancak unutmamalı ki, Ermeni nüfus, Ankara kent nüfusunun yaklaşık 1 /4'ünü oluşturuyordu ve Ermenilerin dışında Ankara'da, yine toplam nüfusa oranla önemsenecek sayıda Rum ve daha az oranda Yahudi nüfus da yaşıyordu. 1915 öncesinde Ankara, kendi tarihinde her zaman olduğu gibi, kilise, havra, manastır ve camileriyle, her dinin kendine göre bayramları ve kutsal günlerdeki ritüelleriyle, litürjisiyle, farklı dillerde eğitim veren okullar ve öğrencileriyle, kentteki ve bağlardaki komşuluklarıyla, dükkanlarıda üretim ve alışveriş içindeki esnafıyla ve belki siyasi partileriyle (Ankara'da İttihat ve Terakkiden başka parti var mıydı?), eğlence yerleriyle, küçük bir Anadolu kentinin gündelik yaşamını sürdürüp duruyordu.

Buna tam olarak "çoğul/çoğulcu" bir kent yaşamı denilebilir miydi, tartışılabilir olsa bile, Ankara kentinin bir çok kültürü, inancı ve (en azından ibadet için) dili barındıran (Ankaralı Ermeni, Rum ve Yahudilerin çoğu, gündelik yaşamda Türkçeyi kullanıyordu) bir çeşitliliğe sahip olduğunu biliyoruz.

Ve Zir Vadisi...

Ankara'ya kente ve kıra birlikte baktığımızda, kırdaki artalanında (hinterlandında), daha küçük yerleşmelerde de, tarımla ve tarımsal ekonomiyle uğraşan Ermeniler bulunuyordu ve Zir de, bunlardan biriydi. Zir'in özelliği, Ankara'ya oldukça yakın ve sof üretiminde en

önemli kırsal merkezlerden biri olmasıydı. Kilise kayıtlarına göre 4000, yukarıdaki istatistiklere göre 2 300 civarında Ermeni'nin yaşadığı, yoğun bir kırsal merkezdi Zir, 19.YY'ın sonunda.

Kırsal alanda Zir, Ankara kenti Ermeni nüfusunun nerdeyse yarısına yakın miktarda Ermeni nüfusun bulunduğu bir yerleşmeydi. Burası tarım ve hayvancılık yapdan bir merkezdi, ancak ekonomik olarak güçlüydü ve sof dokumacılığının ticaretinin önemli olduğu yılların sonuna kadar, Ankara ekonomisine önemli bir katkıda bulunuyordu. Çok övündüğümüz Ankara keçisinin o dönem en önemli yetiştiricileri Zirli(Istanoslu) Ermenilerdi.

Ankara vilayetinde ise, (vilayet tanımı zaman zaman değişime uğramış olsa da) 1914 yılına kadar, yaklaşık 75 000-100 000 Ermeni yaşıyordu (Kayseri Vilayetinin Ankara'dan ayrılmasıyla, bu miktar 54 000'e kadar düştü).

Ankara nüfusu, toplam olarak da, Ermeni nüfusu bakımından da, az da olsa, araştırma yılları arasında bir artış göstermekteydi. Bu da, Osmanlı tebaası olan bütün nüfusların, buldukları yerde kendileri için bir gelecek görmekte olduklarına işaret ediyor olabilir.

Soykırım Olmasaydı...

Ankara nüfusun bir çeyreğinin Ermeni olmasını ya da yaklaşık üçte birinin Müslüman ve Türk olmayan yurttaşlarımızdan oluşmasının ne anlama geldiğini daha iyi kavrayabilmek için şöyle düşünebiliriz:

Bugün (4,5 milyon civarında olduğu söylenen) Ankara nüfusunun üçte birini Ermeniler, Rumlar, Yahudiler oluştursaydı. Müslümanlar yani Türkler ve Kürtler yanısıra Aleviler ve belki diğer kültürlerden gelen ve kendi dillerini konuşan ve inançlarını kendi mekanlarında sürdürmekte olan diğer insanlar beraber gezseydi Ankara'nın sokaklarında... Ankara'nın

çeşitli yerlerinde camiler, kiliseler, manastırlar, sinagoglar ve tekkeler, cem evleri, farklı kültür kurumları, tiyatrolar ve operalar, müzeler, kütüphaneler olsaydı... Birçok farklı dilde eğitim yapan okula, Kürtçe ve Arapça, Süryanice ve belki Çerkezce vb dillerde eğitim yapan okullar da eklenmiş olsaydı... Belki hepimiz, eskiden olduğu gibi, gündelik yaşamda Türkçe anlamaya devam edecektik. Ama gazeteci kulübelerinde farklı alfabelerde birçok gazete, kitapçı vitrinlerinde bu dillerin kitaplarını ve daha birçok kültürü görebiliyorduk... Kamusal alanda bu kültürlerin şarkıları çalıyor olsaydı... Hep dedikleri gibi, çan sesleri, ezan seslerine katılsaydı ve başka sesler de olsaydı... Yortular, kandiller ve hamursuz bayramları ve daha niceleri birbirine karışsaydı. Bütün bu kültürlerden gelen Ankara işçileri de, işverenleri de, kendi politik örgütlenmelerinde, yoksullukla, ekolojik felaketlerle, Ortadoğu'daki şiddet sorunuyla nasıl baş edileceğini konuşuyor olsaydı, anayasayı birlikte tartışsaydık... Ankara'nın nasıl bir iklimi olurdu, acaba? Mesela Melih Gökçek, bu kadar çok seçim kazanabilir miydi?

Ancak, 100 yıl sonra kentte ve kırdaki gördüğümüz, sadece büyük bir boşluk. Kırm 'başarıyla' tamamlanmış. Bunu nerdeyse, mekansal olarak da görüyoruz. Kalenin eteğindeki zamanında Ankara'nın en yoğun ve en prestijli mahallesi, simsiyah bir yangın yeri iken, şimdi artık yeşillendirilmiş ama pek kullanılmayan bir parka dönüşmüş durumda. Zir vadisindeki yerleşim ise, artık geçmişini hiçbir biçimde düşündürmeyecek, burada bir yerleşim olduğuna ve insanların yaşamış olduğuna dair en küçük bir ipucu bile vermeyecek biçimde bir boşluğa dönüştürülmüş durumda. Her şey yıkılmış ve dümdüz edilmiş. Yerine başka bir şey yapmak için bile değil. Sadece orada olanı yok etmek, o varlığı unutmak, var olduğunu bile inkar edebilmek için boşluğa dönüştürülmüş. Karşı yamaçta, varlığını ancak yazılı kaynaklardan bildiğimiz kiliseyi (Surb Pırgiç Kilisesi) çok ararsanız, kilisenin bulunduğunu tahmin ettiğiniz yerde, ancak bir sütun parçası bulabiliyorsunuz.

Belgelere baktığımızda, önce Ermenilere yönelik kırmın (tehcir ve imha, 'gavur mahallelerindeki' yangınlar ve kırdaki ve kentte kalan mülke/toprağa el koymalar), sonra Rumlara yönelik mübadelenin (Mübadeleye kadar Ankarada yaşayan Rum da kalmamıştı) ve

zaten sayıları çok az olan Yahudilere yönelik sindirmelerin, Ankara'ya yavaş yavaş verilen bir zehir gibi öldürücü bir etki yaptığını ve kenti homojenleştirerek öldürdüğünü görebiliyoruz. Ve en kötüsü de yerli Müslüman Ankaralılarından suçu paylaşarak zenginleşenlerin, suçun üstünü, susma ve unutmaya örttüğünü de görüyoruz.

Cumhuriyet döneminin başlangıcından itibaren, Ankara, bütün diğer kentler gibi, tehcirin ve soykırımın ve Müslüman olmayan herkesin zorla göç ettirilmesinin, öldürülmesinin, mübadele edilmesinin, mülklerine ve bütün varlıklarına el konulmasının, zorla Müslümanlaştırılmasının ve kimliklerinin-kültürlerinin bütün izlerinin silinip dümdüz edilmesinin ve bütün bunların üzerinin örtülmesiyle ve unutulmasıyla başlayan "temiz sayfaya" hazırdır artık.

Ankara için, diğer kentlerden biraz daha farklı bir durum olduğu düşünülebilir: Ankara o kadar çok göç almıştı ve Ankara'da artık o kadar çok Ankaralı olmayan nüfus yaşıyordu ki, onların zaten kentin eski kültürel-toplumsal yapısını bilmeleri beklenemezdi. Ayrıca Cumhuriyet rejimi, gözlerini öylesine büyük bir iştahla eskiyi/geçmişten kalan her şeyi unutarak, tam bir kopmayla yeni ve modern olanı kurmaya dikmişti ki, eskiden olanları düşünmek bile gerekmiyordu. Artık önemli olan yeni ve temiz sayfaydı... Bu, Ankara için diğer bütün kentlerden daha fazla gerçektir. Yeni Ankara, zaten eski Ankara'yı ve onun geçmişine ait olan her şeyi geride bırakmış, güneğe doğru modern bir kent kurmaya çalışıyordu.

Ancak ne yeni daha önce görülmemiş, ne sayfa temiz ve ne de kurulan modern gerçekten moderndi. Müslüman (pek ön plana çıkartmadan) ve Türk olmak, modern Ankara'nın kuruluşuna tanıklık etmek, hatta bu yeniden kuruluşun coşkusuna kapılmak için yeterliydi. Belki Türkiye, Cumhuriyetle birlikte, geçmişten bütünüyle kopmak için öylesine büyük bir çaba ve heves içindeydi ki, geçmişinin içinde yüzleşmesi gereken bir parça olduğunu bile unuttu. Ama bir toplumun, böylesine büyük travmayı/kırımını olmamış gibi yaparak yoluna devam etmesi mümkün olabilir mi?

Aradan 100 yıl geçti ve artık, oturup düşünebilecek, tarihteki kopmayı yeniden normalleştirebilecek ve gerçeklerin kendi farklı varolma güçleriyle yüzleşebilecek bir durumdayız. Bunu nasıl yapağımızı bulmak, toplumun bilinçaltına süpürülmüş olan bu büyük felaketi anlamak ve onun acısını duymak zorundayız. Bunu yapamadığımızda, toplum, ortak edildiği bu suçu yeniden üretmeye devam edecek ve barışı, iç barışı bir türlü bulamayacak...

Bunu anlamak için, her şeyin unutturulmasına yönelik yapılanları Zir fotoğraflarında görmek ve buna rağmen o mermer sütun parçasını bulmak için gösterilen çabayı düşünmek, bir başlangıç olabilir.

Kaynak: Solfasol - Ankara'nın Gayriresmi Gazetesi, Nisan 2015